

XIX uncu ve XX inci asırda içtimaiyat nazariyeleri

TT-580922

Yazan :
PİTİRİM SOROKİN

Nakleden :
MACİT ŞÜKRÜ

II

Férdéric Le Play Mektebi

F. Le Play adı içtimai ilmin belli başlı mamessilleri arasında yealesmeğe muvaffak olmuştur. Kendisi ve talebeleri içtimai hâdiselerin tetkiki ve araştırması yolunda hakikaten ilmi olan bir method ortaya koymuşlar; içtimai ilmin en iyi sistemlerinden birini işlemişler; nihayet muhtelif mühim içtimai tamimleri formule etmişlerdir. Bütün bu mesaide Le Play ve muakipları dikkate şayan bir basiret, ilmi tahlil ve terkip hususunda parlak bir kabiliyet ve bir tefekkür hususiyeti göstermişlerdir. Bundan, bunların içtimaiyatta çok muayyen methodlar ve prensiplerle hakikî bir mektep teşkil ettikleri neticesi çıkar.

Mektebin tarihi

Byük bir düşüklük, namuskârlık, derin bir dinî duygu, tabiat ilimleri sahasında iyi bir hazırlanış Le Play'nin şahsiyetinin en bariz çizgileridir. Mütevazı bir aileden gelişi, köylüler arasında yaşayışı büyük Fransız inkılâbı ve 1830, 1848 ve 1871 ihtilâllerindeki tecrübeleri, nihayet Asya ve Avrupada yaptığı geniş seyahatlerde hayatının karakteristiğini teşkil eder. İçtimai değişiklikler ve bunların doğurduğu acı neticeler onda içtimai hâdiseleri araştırma alâkasını ve aynı zamanda içtimai şartları ıslah için ilmi bir

method bulmak arzusunu uyandırdı. Mizacı itibarile dindar ve mutekit olduğundan bu arzusunu yorulmaz bir ciddiyetle tahakkuk ettirmeğe uğraştı. Tabiat ilimlerinde kabiliyeti ve bilgisi içtimai hâdiselerin tetkiki için lüzumlu olan methodları bulmasını ve kullanabilmesini kolaylaştırıyordu.

Le Play'nin başladığı eser etrafına bir çok tilmiz ve mesai arkadaşı topladı. Bunlar Le Play'nin ölümünden sonra eserini devam ettirdiler ve gerek methodunda, gerek nazariyelerinde bazı ehemmiyetli dü-

zeltmeler yaptılar. Bu tilmizler ve mesai arkadaşları arasında en mühimleri şunlardır: Henri de Tourville (1843-1903); Edmond Demolins (1852-1907); Robert Pannot; Paul de Rousiers; Vidal de la Blache (bu sonuncusu her ne kadar Le Play mektebine mensup değilse de, mektebin içtimâî sisteminin coğrafya kısmı üzerinde hayli müessir olmuştur.)

Le Play'nin taraftarları «Société Internationale de Science Sociale» ı ve bunun naşiri efkârı olarak «La Science Sociale» mecmuasını tesis ettiler. Burada yapılan ilmî neşriyat bir çok ehemmiyetli içtimaiyat ma-

kalelerini ve monoğraflerini ihtiva eder. Bu tetkiklerin bir kısmı sonraları kitap şeklinde neşredilmiştir. Son zamanlarda English Sociological Society» Le Play mektebinin esaslarını tetkik ve tevsie başlamıştır. Bunun neticesi olarak bu mektep hakkında kuvvetli bir merak ve alâka uyanmış ve bu neviden tetkik'ler yapılmağa başlanmıştır. Le Play'nin ölümündenberi yarım asır geçmiş olmasına rağmen nüfuzunun gevşediğine veya kaybolduğuna dair henüz hiç bir emare yoktur. O, hâlâ canlılığını muhafaza ediyor ve bundan sonra da edecektir.

Le Play mektebinin methodları

Le Play'nin taraftarları «Société» yaptığı yardımlar şunlardır: 1. İçtimâî hâdiselerin tetkiki için bir method bulmak. 2. Muayyen bir içtimaiyat sistemi yapmak ve bir sıra içtimaiyat tamimlerini formüle etmek. 3. İçtimâî şartların ıslahı için bir çok emelî teklifleri ortaya koymak (tatbikî içtimaiyat). Bu yardımları kısaca gözden geçirelim:

Le Play içtimâî tetkiklerine başlarken, içtimâî hâdiselerin ilmî bir şekilde bilinmesine yarayacak elverişli ilmî bir methodun mevcut olmayışının en esaslı bir engel olduğunu görmüştü. Le Play'den evvel içtimâî ilmin içtimâî hâdiselerin müşahedesine ve bunların istikraî bir tetkikine dayanması lâzım geldiğine inanılıyordu. Fakat içtimâî hâdiselerin nasıl müşahede edileceği ve geniş malzeme yığını içinde hangi vakıaların en mühimleri olduğu bilinmiyordu. Le Play içtimâî hâdi-

selerin geniş tehalüflerini âlim sıfatile ilmî bir şekilde müşahede etmek için içtimâî hâdiselerin basit ve muayyen bir vahdetine muhtaç olduğunu vazihan takdir etti. Bu öyle bir vahdettir ki, bunun tetkiki, tıpkı fizik ve kimyadaki bir atom ve yahut ta biologideki bir hüceyre gibi, mudil içtimâî vakıaların bütün esas çizgilerini aksettirebilecektir. Bundan dolayı ilk ve unsurî bir içtimâî vahdeti bulmak en önce halledilmesi lâzım gelen bir mes'ele idi. Bundan sonra da bu vahdetin muhtelif unsurlarını kemmî bir şekilde ölçmek için bir method bulmak icap ediyordu. Le Play'nin riyazî kafası kemmî ölçme olmadan tetkikin sıhatsiz ve neticelerinin süpheli olacağını anladı. Bu mes'elelerden ilki içtimâî vahdetin unsuru ve esası olarak aileyi kabul etmekle; ikincisi de aile bütcesini aile hayatının ve içtimâî vakıaların kemmî bir tetki-

ki için esas olarak almakla hallediyor.

Bütün içtimai ve siyasi münasebetlerin unsurları ailede mevcuttur. Aile, bütün cemiyetlerde mevcut olan bir zümredir; ve filhakika bir çok cemiyetler bunu aşan diğer bir içtimai teşekkül nev'ine irişememişlerdir. Kısacası aile bir cemiyetin umumî ve en basit bir modelidir ve cemiyetin bütün ehemmiyetli farkalarını ihtiva eder. Bundan başka aile bütçesinde ailenin bütün hayatı, teşkilâtı ve faaliyeti in'ikâs eder. Le Play her ailenin teşkilâtının ve işleyişinin bir çok âmiller tarafından tayin edildiğini gördü. Bu âmillerden Le Play'nin meşhur formülü meydana çıkar: Yer, iş ve cemiyet (aile). Bu suretle içtimai vahdet (aile) coğrafi muhit ve işe bağlıdır. Le Play aileyi yekûnlarla muta bir cemiyeti meydana getiren bütün ehemmiyetli şartlara bağlar. Yahut ta başka türlü söylediğimizde Le Play'nin tetkiklerinde bir içtimai zümrenin hemen bütün ehemmiyetli unsurları ve âmilleri ihtiva edilmiştir. Uzun ve sistematik bir çalışmadan sonra Le Play, «Avrupanın işçileri» nde bir içtimai sistemin tetkiki hakkındaki methodunu tesis etti. Le Play'nin bu eserile açtığı yol söylemeğe lüzum yoktur ki, bir çok taraftarlar kazandı. Aile bütçesinin tetkikine dair usulü, gayet az bir değişiklik, bugünkü iktisatta da kullanılır. Muhtelif aile tipleri ve bunlara karşılık olan cemiyetler hakkındaki monografileri hâlâ içtimai hâdiseler ve tiplerin tetkiki sahasında en kat'î ve eşsiz nümuneleri teşkil etmektedir.

Bununla beraber muakıpları Le Play'nin methodunda bazı eksiklik-

ler buldular. Evvelâ içtimai sistemi tetkik plânı oldukça kifayetsiz bir şekilde inkişaf ettirilmiştir. Bu kifayetsizlik bilhassa aile dışında bulunup ta bunu terkip ve çerçeve itibarile aşan teşekküller ve müesseseler mevzuu bahsolunca göze çarpıyor. Le Play'nin monografik methodu cemiyeti bir bütün olarak alıyordu; bu usul ehemmiyetleri büyük olan vakıaları müşahedenin gözünde kaçırıyor; öyle ki dikkatli bir Le Play'ci müşahede ettiği memleketin refah ve sefaletinin derine giden sebeplerini öğrenemeden meselesini halledebiliyordu.

Bu noksanlar Le Play'nin başlıca taraftarlarını nazariyesini tetkike, değiştirmeye ve ikmal etmeye sevketti. Bu işi Henri de Tourville, Demolins, de Rousiers, Pinot ve daha başkaları yapmışlardır. Bu mesai neticesinde, Le Play methodunun bütün vasıflarını değiştirmiş ve ıslah edilmiş bir şekilde ihtiva eden, «La nomenclature de la Science sociale» denilen şey meydana gelmiştir. «Nomenclature» içtimai sistem ve teşekküllerin tetkiki hususunda çok dakik ve sistematik bir esastır. E. Demolins pek haklı olarak «Nomenclature» içtimai tertip ve nizam için fevkalâde kat'î ve uygun bir vasıta» der. Burada da aile gene tetkikin hareket noktasıdır; fakat ailenin vasıfları, muhiti olan münasebetleri ve bizzat muhiti o kadar sistematik ve noksansız bir şekilde mülâhaza edilmiştir ki, bir cemiyetin bütün yapısı, teşkilâtı, şartları, terkihi kolaylıkla tanımlanabilir. Nomenclature tetkiki en basit hâdiselerden en mudile doğru götürür.

Nomenclature'ün insan tavrıla-

rumun, içtimaî hâdiseler ve teşek - küllerin hemen en mühim âmillerini nazarı itibara aldığı kabul etmemiz lâzımdır. Sonra içtimaiyat sistemlerinin ekserisinden farklı olarak bir taraflı değildir. İçtimai - yatta coğrafya mektebinin prensiplerinden kıymetli olanlarının he - men hepsini ihtiva eder; iktisadî münasebetlere büyük bir ehemmiyet verir; bizzat aileyi bir içtimaî âmil olarak tanır; dinin, hukukun, san'atın ve ilmin manalarını, bü - tün içtimaî zümrelerin terkip ve karakterlerinin tesirini; ve nihayet ırkın ve verasetin ehemmiyetini doğru olarak takdir eder. Yaptığı bütün tasnifler mihanikî bir surette tesadüfî olarak meydana gel - miş değillerdir; bilâkis dikkate şayan bir mantık ve zarurî bir sıra arzederler. Tıpkı nebatattaki nebat

tasnifleri gibi. «Nomenclatu - re» de genetik prensipe dayanan içtimaî zümrelere sistematik bir baktıştır. Kısacası, Nomenclature, içtimaî ilim methodu için hakikaten mühim bir hizmettir.

Le Play'nin bir çok taraftarları bu methodları kullandılar ve bir çok cemiyetlerde içtimaî sistemin monografik tetkiklerini yaptılar; muayyen bir cemiyetin tarihî mukadderatına ve içtimaî teşkilâtına müessir olan sebepleri meydana çıkardılar; tetkiklerini muhtelif, ehemmiyetli içtimaiyat tamimlerine kadar götürdüler. Bu âlimler şu suale cevap vermeğe uğraşıyorlardı; Muayyen bir cemiyetin tarihî mukadderat ve teşkilâtı niçin şu gördüğümüz şekillerinde inkişaf etmişlerdir ve bunların karakterine tesir eden âmiller nelerdir?

Le Play mektebinin içtimaî ilme ettiği hizmetler

Birinci hizmeti mektebin methodudur. Bu da aileyi içtimaî vahdet olarak mülâhaza etmekten, içtimaî hâdiselerin kemmi olarak mütalesasında ısrar etmekten, «Nomenclature» ü içtimaiyat tetkiklerinin temel olarak kabul etmekten ibaretir. İkinci hizmeti de Le Play ve taraftarları tarzında aile monografileri yapmak ve aile bütçesini tetkik etmektir. Üçüncü hizmeti coğrafi muhitin içtimaî hayatın muhtelif cephe - lerine ve teşkilâtına yaptığı tesirle - re dair olan tamimlerdir. Bu mektebin muhitin içtimaî hâdiseler ve teşkilât üzerine yaptığı tesirler hakkındaki hükümleri şu telâkkide vazihan ifade edilmiştir:

«Küreiarz üzerindeki cemiyet -

ler sonsuz bir tenevvü arzederler. Bu tenevvüü meydana getiren sebep nedir? Umumiyetle bunun cevabı şudur: Irk. Fakat yalnız başına irkî âmil hiç bir şeyi izah edemez; çünkü bir de irk tenevvüünün neden hasıl olduğunu izah etmemiz icap eder. Irk sebep değil, neticedir. Kavimlerin ve ırkların tenevvüü için ilk kat'î sebep «kavimlerin takip ettikleri yol» dur. Yol, muhit irkî ve içtimaî tipi yaratmıştır. Bir kavim için takip ettiği yol hiç te ehemmiyetsiz olmamıştır: Asyanın step'lerini veya Sibiryâ tundralarını ve yahut ta Amerikanın savanlarını veya Afrikanın ormanlarını, Arabistanın çöllerini ilâh... geçmiş olmanın neticeleri büsbütün başka -

dır. Bu yollardan biri değiştiril-
sin, ırk ve içtimai tip te derhal de-
ğişecektir. »

Yer ile içtimai teşkilâtın mülkiyet
ve mesai şekilleri, aile tipi, aileden
başka müesseseler ve diğer içtimai
hâdiseler, muhaceret, san'at ve din
şekilleri, muharebeler gibi muhtelif
hususiyetleri arasında bir çok münasebetler bulunmuştur. Umumiyetle
Le play mektebi coğrafi muhitin
içtimai tip üzerine olan tesirleri hak-
kımdaki tetkiklere diğer her hangi
bir içtimai coğrafyacı grupundan
daha az ehemmiyet vermiş değildir.

Mektebin dördüncü hizmeti de,
«Nomenclature» de gösterildiği gi-
bi, bir içtimai tipin muhtelif cephe-
lerinin karşılıklı bağlanışlarının nev-
inin izahıdır. Bu husustaki misalleri
iş ve mülkiyet şekilleri, mülkiyet şe-
killeri ile aile neveleri, bunlarla aile
dışındaki teşekküller ve saire arasın-
daki münasebetler verirler.

Mektebin beşinci ve belki de en
mühim hizmeti esaslı aile tiplerinin
tasnifi, bunlarının menşelerinin izahı,
ailenin içtimai fonksiyonunun
tasviri ve nihayet ailenin bütün içti-
mai teşkilât ve bir zümrenin tarihi
mukaddratı üzerindeki geniş mana-
sının izahıdır.

Aile terbiyesi içtimai teşkilâtın
tipini tayin eder.

Şimdiye kadar Konfüçius ve Çin-
deki mektebinden başka diğer hiç
bir mektep ailenin Fonksiyon'larını,
tasnifini ve içtimai manasını Le
Play mektebi kadar vazihan göster-
memiştir. Konfüçius mektebi Le
Play mektebi ile bu müessesenin
mutlak tesirini anlamış olması itibar-
rile mukayese edilebilir.

Mektebin altıncı hizmeti de tat-
biki neviden bir sıra tetkiklerde

toplanır. Bunlarda bir cemiyetin il-
mî manada yeniden kurulması için
muhtelif tedbirler göstermek tecrü-
besi yapılır. Bu tedbirlerden bazı-
rı pek hususî bir karakter taşırlar
da, diğerleri her zaman cemiyetle-
ri için umumiyetle muteber ve kabi-
li tatbik olabilecek şeylerdir.

Le Play'nin «beşeriyetin umumî
tatbiki» atlı eseri mektebin umumî
tatbiki içtimaiyatı için bir misal
teşkil eder. Bu eserde Le Play her
cemiyete müsait bir hayat zemini
temin etmenin çarelerini istikraî bir
tarzda keşfetmeğe uğraşır. Burada
bundan evvel «La réforme social
en France» ve «L'organisation du
Travail» de inkişaf ettirdiği prens-
siplerini bir araya toplar. La Play
bu eserile tekrar Konfüçius'u hatırlar:
Her ikisi de muhafazakârdır-
lar. Her ikisi de yeni esaslar keşfet-
mek talebinde bulunmazlar; asıl
prensiplerin cemiyetlerin ve nesille-
rin tecrübeleri neticesinde zaten keş-
fedilmiş bulunduğunu farzedirler.
Konfüçius «ben sadece bir nakilim;
bir müceddit değilim. Eskiye
inanır ve onu severim» der. Le
Play de böyle söyler: «İçtimai il-
min hakikî prensipleri vadisinde ye-
niden hiç bir şey keşfedilemez. Bu
ilimde ancak unutulmuş şey yenidir»
der. La Play ne müşahede Metho-
dunun ne nazariyeleri ve prensip-
lerinin, nihayet ne de tatbiki içtimai-
yatının kendisi tarafından keşfedil-
miş olmadığını söyler; bütün bunlar
içtimai ilimlerde çok eski zamanlar-
danberi zaten mevcuttular. Bu tava-
zu Le Play'nin hususiyetidir.

Le Play cemiyetin müsait hayat
şekilleri için icap eden şartların şun-
lar olduğunu söyler:

«On ömrün vaz'ından ve bunların

İsa tarafından parlak bir şekilde tefsirindenberi insan ruhu kıymetli prensipler hususunda daha iyi hiç bir şey yaratamamıştır. Bunları tahakkuk ettiren milletler terakki ediyorlar; bunu yapmayanlar ise inhitat ediyorlar... İçtimaî mes'elenin halli için yeni prensipler bulmağa ihtiyaç yoktur... Beşeriyetin faziletlerini ve reziliyetlerini tetkik eden mütefekkirlerin büyük bir kısmı on emre ve İsa'nın taalimine yeni hiç bir şey ilâve edememişlerdir.»

Le Play'nin içtimaî tensikat hakkındaki sistemi bu itibarla basit ve muayyendir. Buna göre bir cemiyetin nşvüneması için lüzumlu olan esaslı şartlar şunlardır: Allaha ve dine samimî bir iman; ebeveynin otoritesinin mevcudiyeti; müstakil bir hükûmetin mevcudiyeti ve buna sadakat göstermek; ferdî mülkiyetin sağlam bir şekilde tesisi; fertler arasındaki münasebette tesanüdün ve namuskârane bir zihniyetin tahakkuk ettirilmesi; karşılıklı yardım ve müşterek mesaî ve ekseri ahlâk ve din sistemlerinde bulunan bu neviden diğer prensipler. Yukarıda zikredilen eserlerinde Le Play

bu şartların her birini tetkik eder ve bir cemiyetin bakası için bunların neden lüzumlu olduğunu; din, aile, iş, ferdî mülkiyet, hükûmet ve diğer içtimaî teşekküllerin teferrüatı nasıl olmaları lâzım geldiğini gösterir. Le Play müşahedeye istinaden bu zikredilen şartların bütün cemiyetlerin sıhhat, refah ve saadet devirlerinde mevcut olduklarını ve fakat inhitat, tereddî ve zimihlâl devirlerinde bulunmadıklarını gösterir. İçtimaî yenilik hakkında bu tarz bir plânın bugün revaçta ve münteşir olan plânlarla tezat halinde bulunacağı pek aşıkârdır. Sınıf nefreti yerine Le Play sınıflar arasında tesanüdü teklif eder; dinsizlik ve materializm yerine dindarlığı, ihtilâl yerine reforma'yı, hudbinlik yerine diğer gâmlığı, kazanç hırsı yerine ferağatı, imtiyazlar ve hak üstünlükleri yerine vazifeyi, mevcut müesseselerin tahribinden ziyade şekillerinin tedricî ve itinalı bir surette değiştirilmelerini tavsiye eder. İşte Le Play ve taraftarları tarafından vazedilen methodların, prensiplerin ve reformaların hulâsası bundan ibarettir.

Tenkrit ve takdir

Biraz evvel izah ettiğimiz gibi, Le Play içtimaî ilmin Comte ve Spenser gibi mümessillerile aynı seviyede sayılır. Le Play mektebinin içtimaiyata kazandırdığı kıymetler muasırı içtimaiyat mekteplerinden hiç birininkinden aşağı kalmaz.

Bu müsbet taraflar yanında şüphesiz bazı ciddî noksanlar da mevcuttur. Her şeyden evvel «Nomencature» ve mektebin prensipleri iç-

timaiyatın bütün meselelerini ihata ve halledemezler. Bunlar sahalılarının ancak bir kısmına inhisar ediyorlar. Meselâ bunlar muharebe, zenginleşme ve fakirleşme, bir dinin doğuşu ve inkırazı, nüfusun çoğalışı veya azalışı ve içtimaî tezatlar gibi hâdiselerde temas etmezler ve bunları halletmezler. Keza içtimaî teşkilâtın diğer bir çok problemlerine temas etmezler. Kı-

sacası Le Play mektebi içtimaiyatın bütün sahasını değil, yalnız bir kısmını alır. Kabul ettikleri şeylerin bir çokları da henüz isbat edilememiştir.

Bir de bu mektep her ne kadar bir taraflı dogmatizmden azade ise de, gene de bazı iddiaları biraz fazla dardır. Nevilerin tenevvüünü ve içtimai tipleri sadece ırk âmili ile izah etmek ve muhitin tesirini hiç nazarı itibare almamak nasıl doğru değilse, Le Play mektebinin kısmen yaptığı gibi, bunun zıddı olan noktai nazarı temsil etmek te doğru olmaz. Zira ırkın ve verasetin tesiri bu mektep tarafından tamamile ihmal ediliyor. Fakat bunlar olmaksızın meselâ orta Asyanın Step sakinelerinden bazılarının neden bir istikamete ve diğerlerinin başka bir istikamete gidip te, bazılarının neden orada kaldıklarını anlayamayız. Bu nevi ayrılıkları sadece muhit nasıl izah edebilir? Kârvan reislerinin zuhur etmesi ve meselâ içtimai farklılaşmanın ve sınıflaşmanın diğer şekilleri keza sadece muhit âmili ile izah edilemezler. Çünkü sevkeden ve edilen, nüfuzlu ve nüfuzsuz fertler aynı muhit içinde yaşıyorlar.

Maamafih Le Play mektebini, bir çok içtimai coğrafyacıların zıddına olarak, coğrafî muhit âmilinin yegâne hâkim âmil olduğunda ısrar etmediği için takdir etmek icabeder. Bu mektep cemiyetler daha müte-rakki bir hale geçince coğrafî muhit âmilinin tesirinin gevşemeğe başladığını ve yerini diğer âmillerle bıraktığını kabul eder. ✕

Netice itibarile mektebin faraziyelerinin bir çoğu henüz kat'iyetsizdirdir. Meselâ verdiği tatbikî içti-

maiyet sistemile kısmen uyulabilir; fakat diğer taraftan da tatmin edici değildir. On emrin cemiyetin refahı için her şeyi ihtiva ettiğini kabul etsek bile, gene de bunlara daima riayet edilmeyip ekseriya nakzedildiklerini görüyoruz. Bilhassa zamanımızda dinin zayıfladığını, mülkiyete karşı hücumların çoğaldığını müşahede ediyoruz. Bu şartlar altında hakikî bir tatbikî içtimaiyat kurmak için sadece on emre dayanmak kâfi gelemez. Daha ziyade bu prensipleri müessir kılacak vasıtaları bulmak lâzım değil midir? İnsanları bu emirlere itaat ettirmek için tedbirler almak icap etmez mi? Şu halde mektebin tatbikî içtimaiyat programı gayri kâfidir; kullanıldıkları zaman emirleri müessir kılacak ilimce tesis edilmiş çareler bulmak ihtiyacı baki kalıyor.

Mektebin başlıca noksanları hulasatan şunlardır: Sistemi ve programı içtimai hâdiselerin ve problemlerin ancak bir kısmına raci olabiliyor; veraset ve ırka az kıymet veriyor; coğrafî muhitin kıymetini ise mübalâğalandırıyor. Aile tiplerinin menşei, bunların içtimai sistemle ve cemiyetin tarihî mukadderatı alelâkası gibi bir çok meselelere noksanz bir şekilde cevap verilmiyor. Amelî program tamam değildir.

Maamafih bu noksanlar bu mektebin mühim hizmetlerini, ilmî karakterlerini, originalitesini ve derin tesirini takdir etmemize mani olamaz. Mektebin tesirleri zamanımız için nazarı bakımdan olduğu kadar amelî noktai nazardan da bilhassa değerlidirler.

